

I

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅՆԱՑՈՒՄ ԵՒ ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐ

Միհրան Գալստյան, պ.գ.դ., դոցենտ
ՀԱԻ

ՄԱՊԼ, ԹԵՐ ԳՆԱԼ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՆՈՐ ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԻ ՇՈՒՐԶ

Հայաստանից արտագաղթի խնդիրը՝ պատճառների և անվտանգային, տնտեսական, ժողովրդագրական ազդեցության տեսանկյունից, ակադեմիական գրականության մեջ լավ ուսումնասիրված թեմաներից է: Այդ հիմնախնդիրը ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ արևմտյան հետազոտողները հիմնականում քննարկում են ուղարկող և ընդունող երկրներում գոյություն ունեցող «պահպանող», «վանող» և «ձգող» տնտեսական գործոնների տեսության շրջանակում: Սույն հոդվածում կարևորում ենք արտագաղթ առաջացնող սոցիալ-մշակութային խնդրի քննարկումը: Հոդվածը հնարավորություն կտա փոխելու և վերանայելու մինչ այդ գոյություն ունեցող մոտեցումները, քանի որ նոր արտագաղթի բացահայտման և հետագա կանխատեսման նպատակով կարևոր տեղ կհատկացվի այդ երևույթն առաջացնող սոցիալ-մշակութային և հոգեբանական գործոնների քննարկմանը: Այստեղ հղում ենք անելու արևմտյան սոցիոլոգիայում միգրացիա ծնող մշակութային տեսություններին: Այդ առումով կարևորում ենք կուտակային պատճառականության խնդիրը, ըստ որի՝ միգրացիայի յուրաքանչյուր դեպք մեծացնում է հավանականությունը նոր միգրանտների ներգրավման և համայնքում միգրացիայի ավանդույթների ձևավորման:

Մյուս կարևոր մոտեցումը՝ արտերկրում ձևավորված սոցիալական ցանցի տեսությունն է, որ խթանում է ծագման երկրներից բնակչության տարածքային տեղաշարժերը: Այդ մոտեցումների շրջանակում հետազոտության արդյունքների հիման վրա նոր հավանական արտագաղթի պատճառների տեսակարար կշռում կվերլուծվեն հարցման մասնակիցների՝ Հայաստանում ստեղծված իրավական, անվտանգային, ինքնաիրացման, կրթական, սոցիալական ինստիտուտներից բավարարվածության, ապագայի նկատմամբ ունեցած դիրքորոշումները: «Ներկայում մտադիր եք մեկնել արտերկիր՝ բնակության նպատակով» հարցին Հայաստանից մեկնել ցանկացողների պատասխանները կհամադրվեն նրանց սեռի, տարիքի, կրթության, լեզվական իմացության, նյութական բավարարվածության, ընտանեկան կարգավիճակի, սոցիալական ցանցի և նախընտրելի երկրի, ընտանիքով կամ մենակ արտագաղթելու, մեկնելու հավանական ժամկետների, բնակավայրի տիպի (քաղաք, գյուղ) տվյալների հետ: Այդ վերլուծությունը հնարավորություն կտա որոշելու հնարավոր միգրանտներին և Հայաստանից հեռանալու ցանկություն ունեցող հավանական խմբերին:

Հոդվածը հիմնվում է 2021 թ. Հայաստանի բոլոր մարզերի 20 քաղաքային և 37 գյուղական բնակավայրերի 639 տնային տնտեսությունների շրջանում անցկացված հարցումների վրա, որոնք տեղեկատվություն են տվել արտերկրում հաստատված 1259 միգրանտների մասին: Հարցումներ են իրականացվել նաև 29 փորձագետների շրջանում: Համեմատական բովանդակային նյութեր ստանալու նպատակով 2023 թ. իրականացվել է նաև 13 խորացված հարցազրույց:

Հիմնաբառեր՝ էմիգրացիա, սոցիալ-մշակութային պատճառներ, սեռ, տարիք, կրթություն, բավարարվածություն:

Ներածություն

Անկախությունից հետո Հայաստանից արտագաղթն ընդունել է մեծ ծավալներ, այն ներառում է բնակչության սեռատարիքային, կրթական, սոցիալական տարբեր շերտեր՝ հասարակության սոցիալ-տնտեսական ոլորտում առաջ բերելով մի շարք լուրջ հիմնախնդիրներ: Փորձագիտական գնահատման և ընտրանքային հետազոտության արդյունքներով՝ 1988-2019 թթ. Հայաստանից արտաքին միգրացիոն բացասական մնացորդի մեծությունը կազմել է շուրջ 1600-1700 հազար մարդ¹: Այդ խնդիրներով զբաղվող պետական և հասարակական կազմակերպությունները, ինչպես նաև անհատ հետազոտողները, Հայաստանից արտագաղթի խնդիրը վերլուծելիս, հիմնականում կենտրոնանում են դրա պատճառների և ունեցած սոցիալ-տնտեսական ու ժողովրդագրական հետևանքների վրա: Հետազոտողների մեծ մասը այդ խնդիրը քննարկում է Հայաստանում առկա վանող (գործազրկությունը, եկամուտների ցածր մակարդակը, աղքատությունը, պատերազմ, անվտանգային խնդիրներ ևն) և ընդունող երկրներում ձգող (աշխատանք, բարձր եկամուտներ, բարձր կենսամակարդակ, անվտանգություն, իրավական պաշտպանվածություն, ապագայի նկատմամբ վստահություն ևն) գործոնների տեսանկյունից, որոնք որոշում են ուղարկող և ընդունող երկրներում միգրանտների ժամանումը և մեկնումը²: Այս հոդվածում մեր հետազոտության արդյունքների հիման վրա կենտրոնանալու ենք Հայաստանից նոր հնարավոր արտագաղթի խնդրի բարձրացման վրա՝ հաշվի առնելով ոչ միայն միգրացիա առաջացնող տնտեսական, այլև սոցիալ-մշակութային գործոնի դերը: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն բացահայտելու այդ գործընթացում ընդգրկված «տնտեսական մարդու», այլև մասնակիցների սոցիալական պարամետրերի վրա հիմնված միգրացիոն կողմնորոշումները: Տվյալ գաղափարը զարգացնելու համար վերանայում ենք արտագաղթի պատճառների վերաբերյալ տեսական գրականությունը. հիմնվում ենք միգրացիայի վերաբերյալ արևմուտքում լայն տարածում ստացած սոցիոլոգիական և մշակութաբանական տեսությունների վրա:

Հոդվածում նպատակ է դրված հետազոտության արդյունքներով ձեռք բերված տվյալների հիման վրա ուրվագծել և կանխատեսել Հայաստանից նոր հնարավոր արտագաղթի միտումները: Հետազոտության օբյեկտը Հայաստանի այն քաղաքացիներն են, որոնց ընտանիքի անդամները արտագաղթել և մշտական բնակություն են հաստատել արտերկրում: Հետազոտության դիտարկման միավոր են ընտրվել Հայաստանում բնակվող այն ընտանիքները, որոնց անդամները արտագաղթել են Հայաստանից:

Հետազոտության խնդիրներն են՝

Վերլուծել նոր հավանական արտագաղթի պատճառները և դրանում սոցիալ-մշակութային և հոգեբանական գործոնի դերը,

1 Եզանյան 2020:

2 Everett 1966.

Արտագաղթել ցանկացողների սեռատարիքային, սոցիալ-մասնագիտական կազմը և զբաղվածության կարգավիճակը,

Արտագաղթի ուղղությունները և մեկնման երկրների ընտրության պատճառները:

Մեթոդաբանություն

Կիրառվել է հարցաթերթային հարցման մեթոդը: Քանակական հարցումներն անցկացվել են 2021 թ. Հայաստանի 20 քաղաքային, 37 գյուղական բնակավայրերում և Երևան քաղաքում՝ 639 ընտանիքում: Այդ ընտանիքներից հավաքված տեղեկատվությունը վերաբերում է 1259 անձանց, որոնք արտագաղթել և բնակություն են հաստատել արտերկրում: Այս զանգվածից հետազոտության նյութերը վերաբերում են այն անձանց, ովքեր 2023 թ. և դրանից հետո մտադիր են մեկնել արտերկիր՝ մշտական բնակություն հաստատելու (16.9%)³:

Միգրացիայի վերաբերյալ տեսական մոտեցումներ

Արտագաղթի պատճառների վերլուծության համար կարևորել ենք սոցիալական ցանցերի մասին տեսությունը: Ցանց հասկացության մեկնաբանության համար հիմնվել ենք արևմտյան միգրացիոն տեսություններում լայն տարածում ստացած՝ Դուգլաս Մեսեյի աշխատությունների վրա: Նա միգրացիոն ցանցը սահմանում է որպես «միջանձնային հարաբերությունների ամբողջություն՝ ձևավորված ազգակցական, ընկերական կապերի, ինչպես նաև ընդհանուր սոցիալական ծագման հիմքի վրա, որոնք կապում են միգրանտների, նախկին միգրանտների և ոչ միգրանտների խմբերին ծագման և նպատակակետ երկրներում»⁴:

Ինչ վերաբերում է ցանցի էթնիկություն երևույթին, ապա ի նկատի ունենք միգրանտների էթնիկ պատկանելությունը, որն այլ էթնիկ միջավայրում ապահովում է համայնքի անդամների ներքին հաղորդակցությունը և համախմբումը՝ ուրվագծելով սահմաններ «յուրայինների» և «օտարների» միջև: Էթնիկություն հասկացության բնութագրության համար կարևորում ենք Ա. Սմիտի⁵ մոտեցումը: Էթնիկ ցանցի գոյությունը նպաստում և արագացնում է ծագման երկրներից բնակչության տարածքային տեղաշարժերը, քանի որ դրանք բնութագրվում են որպես «միգրացիայի վստահության ցանցեր»՝ հիմնված ծագման և բնակության վայրի միջև աջակցության, վստահության և նյութական միջոցների փոխանակման վրա: Այդ հիմնախնդիրներով զբաղվող հետազոտողների մեծ մասը համաձայն է այն տեսակետին, որ միգրացիոն ցանցերը տեղում մնացած անհատներին կապում են դրսում գտնվող հարազատների հետ, որը դառնում է շարունակական միգրացիայի կարևոր գործոն:

3 Հոդվածը ներառում է 2023 թ. հոկտեմբերի 18-19-ը տեղի ունեցած «Համաշխարհայնացումը և սոցիալ- մշակութային արդի գործընթացները Հայաստանում. հիմնախնդիրներ և հեռանկարներ» միջազգային գիտաժողովում ներկայացված նյութերը:

4 Massey et al. 1993.

5 Smith 1986, 32.

Ցանցային միգրացիան սովորաբար սկսվում է ընտանիքի անդամից և հետագայում ընդլայնվում է՝ ներգրավելով միննույն բնակավայրից տարբեր մարդկանց խմբեր⁶: Ա. Պորտեսը նշում է, որ «միգրացիոն գործընթացը հեշտացնելու նպատակով նույնէթնիկ, կրոնական և տարածքային խմբերի անդամները միմյանց տրամադրում են ռեսուրսներ»⁷: Սոցիալական ցանցի դերը կարևոր է նաև միգրանտների համար «սոցիալական կապիտալի» վերածվելու տեսանկյունից⁸, որով նրանք, ընդունող երկրում հիմնվելով նախկին միգրանտների կապերի վրա, կառուցում են նոր հարաբերություններ և մուտք գործում ֆորմալ և ոչ-ֆորմալ ինստիտուցիոնալ կառույցներ: Որոշ հետազոտողներ սոցիալական ցանցերի դերը կարևորում են միգրացիայի ավանդույթների ձևավորման տեսանկյունից, քանի որ այդ երևույթը դառնում է համայնքային արժեքների մի մասը: Ի տարբերություն էմիգրանտ ունեցող ընտանիքների, որոնց անդամները դրսից կատարված ներդրումներով ապահովում են որոշակի բարեկեցություն, համայնքի մյուս ընտանիքների մեջ, որոնք չունեն միգրանտներ, աճում է որոշ բարիքներից հարաբերականորեն զուրկ լինելու զգացումը՝ դրդելով նրանց մտածել էմիգրացիայի մասին: Սոցիալական ցանցերը խթանում են նրանց մեջ ձևավորված մտադրության իրագործումը:

Արտերկիր բնակության մեկնելու մտադրությունները և դրա պատճառները

Մեր այն հարցին, թե «Ներկայումս մտադիր եք մեկնել արտերկիր՝ բնակվելու նպատակով» մասնակիցների 16.9%-ը տվել է դրական պատասխան և ցանկություն է հայտնել մեկնել Հայաստանից:

Աղյուսակ 1.

Հայաստանից արտագաղթի մտադրություն ունեցողների թիվը (%)

Պատասխան	%
այո	16.9
ոչ	79.2
դժվ. է պատ.	3.9

Մեր հետազոտությունը ցույց տվեց, որ արտագաղթի համար շարունակում է կարևոր պատճառ լինել տնտեսական գործոնը՝ Հայաստանում բավարար կենսամակարդակ ապահովելու համար միջոցներ վաստակելու անհնարությունը, աշխատանքի բացակայությունը, որին կողմ է արտահայտվել հարցման մասնակիցների 37.6%-ը: Ի հավելումս դրա՝ Հայաստանից առաջիկա հնարավոր արտագաղթի համար հարցման մասնակիցների 26.4%-ը որպես «վանող գործոններ» նշել է հանրապետությունում առկա ներքին խնդիրները, քաղաքական անկայուն իրավիճակը, պատերազմի վտանգը, զարգացման հեռանկարների բացակայությունը, սոցիալական, բարոյահոգեբանական մթնոլորտը:

6 Fawcett 1989.

7 Portes 1998.

8 Bourdieu 1985.

Նրանց 21.1%-ը որպես Հայաստանից արտագաղթի կարևոր պատճառ նշել է ընտանիքի միավորման խնդիրը: Սրանք այն կիսված ընտանիքներն են, որոնց անդամները նախկինում արտագաղթել և բնակություն են հաստատել արտերկրում: Հարցման մասնակիցների մի փոքր մասն էլ առաջիկայում արտերկիր մեկնելու համար նշել է ամուսնությունը:

Աղյուսակ 2.

Հայաստանից արտագաղթի պատճառները (%)

պատճառները	%
բավարար կենսամակարդակ ապահովելու համար միջոցներ վաստակելու անհնարինությունը	24.1
ընտանիքի միավորումը	21.1
Հայաստանում աշխատանքի բացակայությունը	13.5
ՀՀ քաղաքական անկայուն իրավիճակի պատճառով	12.0
պատերազմի վտանգը	8.3
բարեկեցիկ կյանքի ակնկալիքները	6.0
արտերկրում աշխատանք ունենալու հնարավորությունները	4.5
երկրի/բնակավայրի զարգացման հեռանկարների բացակայությունը	3.8
ամուսնության նպատակով	2.3
սոցիալական, բարոյաեթոգեթանական մթնոլորտը	2.3
կրթության, մասնագիտական աճի նպատակով	1.5
դժվարանում են պատասխանել	0.8
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Մյուս պատճառները, որոնք ներկայացված են աղյուսակ 2-ում, վերաբերում են միգրանտների համար արտերկրում առկա «ձգող գործոններին», որտեղ, ըստ նրանց, կուտակված են մեծ թվով հնարավորություններ: Հարցման մասնակիցների 6,0%-ը դրանց թվում նշել է արտերկրում բարեկեցիկ կյանքով ապրելու ակնկալիքը, 4,5%-ը՝ աշխատանք գտնելու, 1,5%-ը՝ կրթության, մասնագիտական աճի հնարավորությունը:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ հնարավոր նոր արտագաղթի համար Հայաստանում գոյություն ունեցող վանող գործոններն ավելի մեծ տեսակարար կշիռ ունեն ընդհանուր պատճառների մեջ, քան արտերկրի ձգող գործոնները:

Հետազոտությունը հնարավորություն տվեց պարզելու նաև միգրանտների կողմից առաջիկա հնարավոր արտագաղթի նախընտրելի երկրների աշխարհագրությունը, որտեղ շարունակում է բարձր տոկոս կազմել Ռուսաստանի Դաշնությունը նախընտրողների թիվը (46.5%): Դրան հաջորդում են ԱՄՆ-ն և Կանադան (28.3%), ապա եվրոպական երկրները (14.1%): Հայաստանից Ռուսաստանի Դաշնություն միգրացիային որպես բարձր ցուցանիշ ունեցող երկիր փաստում են նաև մյուս հետազոտության արդյունքները⁹:

9 Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, 2023 https://www.armstat.am/file/article/demog_2023_7.pdf

Աղյուսակ 3.
Արտագաղթի հավանական երկրները (%)

երկրները	%
Ռուսաստան	46.5
ԱՊՀ երկրներ	3.0
Եվրոպական երկրներ	14.1
ԱՄՆ և Կանադա	28.3
այլ երկրներ	1.0
դժվ. է պատ.	7.1
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Արտագաղթի ուղղության ընտրությունը մեծավ մասամբ պայմանավորված է տվյալ երկրներում բնակվող ընտանիքի անդամների և հարազատների առկայությամբ. դա էլ պայմաններ է ստեղծում՝ ի կատար ածելով երկրի տնտեսական և քաղաքական իրավիճակից դժգոհ մարդկանց արտագաղթելու մտադրությունները:

Հարցվածների 46.5%-ը արտագաղթի հավանական ժամկետներ է նշել և պլանավորել է հանրապետությունից մեկնել մինչև 2023 թ., իսկ 20.2%-ը՝ 2023թ. և հետո: Մեկ երրորդից ավելին դժվարացել է պատասխանել այդ հարցին:

Աղյուսակ 4.
Հավանական արտագաղթի ժամկետները (%)

ժամկետները	%
մինչև 2023 թ.	46.5
2023 թ. հետո	20.2
դժվ. է պատ.	33.3
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Արտերկրի էթնիկ ցանցի դերը

հավանական արտագաղթի երկրների ընտրության հարցում

Դուրզլաս Մեսեյնը էմիգրացիայի խնդիրը կարևորել է ոչ այնքան երկրների միջև վարձատրությունների տարբերությունների, որքան աշխարհում ստեղծված միգրացիոն ցանցերի առկայության տեսանկյունից: Դրա միջոցով միգրանտները մեկնման համար հակված են ընտրել այն երկրները, որտեղ ունեն արդեն իսկ ձևավորված ազգակիցների, բարեկամների, ընկերների ցանց¹⁰: Սփյուռքի առկայությունը միգրացիոն ցանցի միջոցով արագացնում և հնարավորություններ է ստեղծում ծագման երկրներից նրանց ընտանիքի անդամների, հարազատների, ընկերների արտագաղթի խթանման համար: Այն նպաստում է Հայաստանից էմիգրացիայի գործընթացի աստիճանական ընդլայնմանը և նոր ընտանիքների և անհատների ներգրավմանը: Այսինքն՝ արտերկրի էթնիկ

10 Massey et al. 1993.

ցանցի կողմից մարդկային և նյութական ռեսուրսների տրամադրումն իր ազդեցությունն է թողնում երկրի ընտրության պատճառների վրա: Այդ մասին են փաստում նաև «Ինչո՞ւ եք ցանկանում մեկնել հատկապես այդ երկիրը» հարցի՝ հարցման մասնակիցների պատասխանները, որոնց կեսից ավելին՝ 51.2%-ը, նշել է այդ երկրներում ընտանիքի անդամների, հարազատների, իսկ մի փոքր մասը՝ 2.5%-ը՝ ընկերների, ծանոթների առկայությունը: Մնացած պատասխաններն առնչվում են նպատակակետ երկրներում գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական բարենպաստ պայմանների՝ աշխատանք գտնելու, երկրի զարգացվածության, բարձր վարձատրության հնարավորության, երկիր մուտք գործելու հասանելիության, նախկինում այդ երկրում ունեցած աշխատանքային փորձի, անվտանգ լինելու, լեզվի իմացության գործոններին (աղ. 4):

Աղյուսակ 5.

Հնարավոր արտագաղթի համար երկրի ընտրության գործոնները (%)

գործոնները	%
ընտանիքի անդամների, հարազատների առկայությունը	51.2
աշխատանքի հնարավորությունը/առաջարկը	14.9
երկրի զարգացվածությունը	10.7
բարձր վարձատրությունը	6.6
երկիր մուտք գործելու հասանելիությունը	3.3
նախկինում այդ երկրում աշխատելը, հանգիստը	3.3
ընկերների, ծանոթների առկայությունը	2.5
անվտանգ է	1.7
լեզվի իմացությունը	0.8
դժվարանում եմ պատասխանել	5.0
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Արտերկրում էթնիկ ցանցի առկայությունը կանխորոշում է Հայաստանից արտագաղթողների կողմից երկրների նախապատվությունը, քանի որ ցանցը երբեմն աջակցում է նրանց տեղափոխման ծախսերի կրճատման, արտերկրում մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսների տրամադրման, անվտանգային խնդիրների և ադապտացիայի հարցերում: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ արտագաղթի մտադրություն ունեցողների միգրացիոն ուղղությունները հիմնականում համընկնում է արտերկրում նրանց հարազատների բնակության երկրների հետ: Այսպես, Ռուսաստանում ընտանիքի անդամ/հարազատ և արտագաղթելու մտադրություն ունեցող հարցվողների 74.6%-ը արտագաղթի նախընտրելի երկիր նշել է Ռուսաստանը: Նույն օրինաչափությունն է դիտարկվել նաև եվրոպական երկրներ մեկնողների պարագայում: Սակայն միգրացիայի մասին որոշում կայացնող անձն ունենում է ոչ թե մեկ, այլ մի քանի ուղղության ընտրություն, որին աջակցող և ուղեկցող գործառույթ է կատարում էթնիկ ցանցը: Օրինակ, հարցվողների համապատասխանաբար 16.9% և 5.1%-ը, բացի Ռուսաստանից, ԱՄՆ-ն և եվրոպական երկրները ևս հավանա-

կան ուղղություններ են համարել: Նույն պատկերն է դիտարկվել նաև եվրոպական երկրներ ընտանիք անդամ/հարազատ ունենալու հանգամանքի դեպքում, սակայն նրանք չեն բացառում նաև ԱՄՆ մեկնելու տարբերակը: Ուշագրավ է ԱՄՆ-ի օրինակը. այստեղ ցանցն ավելի ձգող է և մեծ դեր ունի հավանական արտագաղթի ուղղության հարցում (86.7%):

Աղյուսակ 6.

Հնարավոր արտագաղթի ուղղությունը՝ ըստ էթնիկ ցանցի առկայության (%)

արտագաղթած ընտանիքի ուղղությունը	երկրները						
	Ռուսաստան	ԱՊՀ երկրներ	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա	այլ երկրներ	դժվ. են պատ.	ԸՆ-ԴԱՄԵ-ՆԸ
Ռուսաստան	74.6	-	5.1	16.9	-	3.4	100.0
Եվրոպական երկրներ	-	-	68.8	12.5	-	18.8	100.0
ԱՄՆ և Կանադա	-	-	-	86.7	-	13.3	100.0

Հավանական արտագաղթողների սոցիալ-ժողովրդագրական տվյալները

Հետազոտության կարևոր խնդիրներից էր նաև պարզել, թե նրանք տարիքային ինչ խմբերին են պատկանում, ինչ կրթական ռեսուրս է արտագաղթում և զբաղվածության ինչ ոլորտներից: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ արտագաղթել ցանկացողների գերակշիռ մեծամասնությունը՝ 71.7%-ը, կանայք են. նրանց մեկնելու պատճառները պայմանավորված են ընտանիքի միավորման խնդրով: Ինչ վերաբերում է տարիքային կազմին, ապա 44.4%-ը ակտիվ վերարտադրողական խմբում է՝ երիտասարդներ են, 38,4%-ը աշխատունակ է՝ 36-62 տարեկան: Նրանցից միայն 17,2%-ն է, որ 63 տ. և բարձր է, այսինքն՝ թոշակառու: Բերված ցուցանիշները խոսում են այն մասին, որ այդ գործընթացի իրականացման դեպքում այն իր բացասական ազդեցությունը կարող է թողնել Հայաստանի բնակչության ժողովրդագրական գործընթացների վատթարացման վրա. այդ մասին փաստում են նաև նախորդ տարիների հետազոտության արդյունքները¹¹:

Աղյուսակ 7.

Հավանական արտագաղթողների սեռաբարեկամային կազմը (%)

սեռը		տարիքը			
արական	իգական	18-35	36-50	51-62	63 և բարձր
28.3	71.7	44.4	28.3	10.1	17.2

11 ՀՀ միգրացիոն իրավիճակի գնահատում՝ ընտրանքային հետազոտության միջոցով, Հայաստան (սլավոնական) համալսարան, Երևան, 2013, <http://files4.webydo.com/45/452723/UploadedFiles/7926b382-53f6-4128-8dbb-cacc8e6a8ff9.pdf> (հասանելի է՝ 06.07.2022):

Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ արտագաղթի մտադրություն ունեցողների 54.5%-ն ունի բարձրագույն կրթություն.սա փաստում է նաև Հայաստանից ուղեղների հետագա արտահոսքի մասին: Մյուս կրթական մակարդակներում այդ ցուցանիշը գրեթե կրկնակի պակաս է (աղ. 8):

Աղյուսակ 8.

Հավանական արտագաղթողների կրթական մակարդակը (%)

կրթական մակարդակը	%
միջնակարգ և ցածր	22.3
միջին մասնագիտական	23.2
բարձրագույն և բարձր	54.5
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Արտագաղթի մտադրություն ունեցողների 30.2%-ը հասարակական գիտությունների մասնագետներ են, 18.2%-ը՝ հումանիտար գիտությունների և արվեստի ոլորտի: Այդ ցուցանիշները փաստում են այն մասին, որ նշված մասնագիտությունները հայաստանյան աշխատաշուկայում շարունակում են մնալ ոչ պահանջված, ինչն էլ մեծացնում է արտագաղթի հավանականությունը: Համեմատաբար մեծ զանգված են կազմում նաև միջին որակավորման մասնագետները՝ 15.2%: Արտագաղթի հակվածություն ունեցողների մեջ միայն 16.2%-ը մասնագիտություն չունի:

Աղյուսակ 9.

Հավանական արտագաղթողների մասնագիտական նկարագիրը (%)

մասնագիտությունը	%
հասարակական գիտությունների մասնագիտություններ (իրավագիտություն, մանկավարժություն, քաղաքագիտություն, սոցիոլոգիա ևն)	30.2
հումանիտար գիտությունների և արվեստի ոլորտի մասնագիտություններ (հոգեբանություն, բնասպիրություն, արվեստ, սպորտ ևն)	18.2
միջին որակավորման մասնագիտություններ	15.2
սպասարկման ոլորտի մասնագիտություններ	7.1
Ճարտարապետություն	5.1
բնական գիտությունների մասնագիտություններ (ֆիզիկա, մաթեմատիկա, կենսաքիմիա, SS ևն)	4.0
բժշկություն	3.0
այլ (ռազմագիտություն, ոստիկանություն)	1.0
մասնագիտություն չունեն	16.2
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Արտագաղթելու մտադրություն ունեցողների 40.4%-ը վարձու աշխատանք է կատարում, 14.1%-ը ինքնագրաված է տարբեր ոլորտներում, 2.1%-ը ժամանակավոր աշխատող է, իսկ 4.0%-ը՝ ուսանող: Տնտեսապես պասիվ խմբի մեջ

ավելի մեծ զանգված են կազմում տնային տնտեսություն վարողները՝ 18.2%, ապա թոշակառուները՝ 13.1%:

Աղյուսակ 10.

Արտագաղթի մրադրություն ունեցողների զբաղվածության կարգավիճակը (%)

զբաղվածության կարգավիճակը	%
գործատու	0.0
ինքնազբաղված	14.1
վարձու աշխատանք	40.4
ժամանակավոր աշխատանք	2.1
տնային տնտեսություն վարող	18.2
գործազուրկ	8.1
ուսանող	4.0
թոշակառու	13.1
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Ինչ վերաբերում է Հայաստանից արտագաղթել ցանկացողների ընտանեկան կարգավիճակին, ապա նրանց 59.6%-ը ամուսնացած է, 25.3%-ը՝ չամուսնացած, 3.0%-ը՝ ամուսնալուծված, իսկ 12.1%-ը՝ այրի:

Աղյուսակ 11.

Արտագաղթի մրադրություն ունեցողների ընտանեկան կարգավիճակը (%)

ընտանեկան կարգավիճակը	%
չամուսնացած	25.3
ամուսնացած	59.6
ամուսնալուծված	3.0
այրի	12.1
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ արտագաղթողների մեծ մասը (70.9%) մեկնելու է ընտանիքի անդամների՝ ամուսնու/կնոջ, երեխաների կամ ծնողների, եղբոր և քրոջ հետ, իսկ 28.2%-ը՝ մենակ:

Աղյուսակ 12.

Ո՞ւմ հետ են ծրագրում մեկնել հավանական արտագաղթողները (%)

ում՝ հետ են մեկնելու	%
մենակ	28.2
ամուսնու/կնոջ հետ	36.3
երեխաների հետ	29.8
ծնողների հետ	3.2
եղբոր/քրոջ հետ	1.6
հրաժ. են պատ.	0.9
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Հետազոտությունը հնարավորություն տվեց պարզելու, թե որ բնակավայրից է (քաղաք, գյուղ) մեծ արտագաղթելու հավանականությունը: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ արտագաղթելու հավանականությունն ավելի բարձր է Երևանից՝ 44.4%, ապա գյուղերից՝ 36.4%: Մարզային քաղաքների դեպքում միջինից ցածր ցուցանիշ է արձանագրվել՝ 19.2%:

Աղյուսակ 13.

Հավանական արտագաղթողների բնակավայրի տիպը (%)

բնակավայրի տիպը	%
Երևան	44.4
այլ քաղաք	19.2
գյուղ	36.4
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0

Հարցման մասնակիցներին հնարավորություն էր տրված գնահատելու նաև իրենց տնտեսական վիճակը և այդ գործոնի կապը արտագաղթի մտադրությունների հետ: Դրանից պարզ է դառնում, որ հավանական արտագաղթողների մի մասը՝ 13,1%-ը, իր տնտեսական վիճակը գնահատել է «շատ վատ» և «վատ»: Այդ ցուցանիշը արտագաղթել չցանկացողների շրջանում ավելի ցածր է՝ 7,8%: Աղյուսակ 14-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ արտագաղթի ցանկություն ունեցողների 20.2%-ը նյութապես ապավովված է և իր տնտեսական վիճակը գնահատել է «լավ» և «շատ լավ»: Արտագաղթել չցանկացողների շրջանում այն համեմատաբար կազմել է 16,6 %: Այս ցուցանիշները հնարավորություն են տալիս եզրակացնելու, որ Հայաստանից արտագաղթել ցանկացողների մի մասը պատկանում է հարուստ, իսկ մյուսը՝ աղքատ շերտին:

Աղյուսակ 14.

Հավանական արտագաղթողների և չարտագաղթողների տնտեսական վիճակը (%)

գնահատականը	հավանական արտագաղթողների տնտեսական վիճակը	չարտագաղթողների տնտեսական վիճակը
շատ վատ	3.0	0.9
վատ	10.1	6.9
միջին	66.7	75.6
լավ	18.2	16.2
շատ լավ	2.0	0.4
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0	100.0

Արտագաղթի խթանմանը նպաստում է նաև լեզուների իմացությունը: Մեր հետազոտությունը ցույց տվեց, որ ատերկիր մեկնողների 97,0%-ը ընդհանուր առմամբ տիրապետում է ռուսերենին (միջին՝ 25.3%, լավ՝ 50.5%, գերազանց՝ 21.2%, չի տիրապետում՝ 3,0), իսկ 51,5%-ը՝ անգլերենին (վատ՝ 16,2%, միջին՝ 30,2%, լավ՝ 16,2%, գերազանց՝ 5,1%, չի տիրապետում՝ 32,3%):

Աղյուսակ 15.
Հավանական արտագաղթողների լեզվական իմացությունը (%)

լեզուների իմացությունը	ռուսերեն	անգլերեն
չեն տիրապետում	3.0	32.3
վատ	0.0	16.2
միջին	25.3	30.2
լավ	50.5	16.2
գերազանց	21.2	5.1
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0	100.0

Լեզուների իմացությունը համադրելով նախընտրելի երկրի հետ՝ պարզ է դառնում, որ, օրինակ, ռուսերենին տիրապետում են բոլոր հավանական արտագաղթողները և, ելնելով դրանից, երկրների ընտրության հարցում նրանք չունեն կոնկրետ նախապատվություն (աղ. 16):

Աղյուսակ 16.
Ռուսաց լեզվի տիրապետողների թիվը՝ ըստ երկրների (%)

Ռուսերենի իմացություն	Ո՞ր երկիր կտեղափոխվեք					
	Ռուսաստան	ԱՊՀ երկրներ	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա	այլ երկրներ	դժվարանում եմ պատասխանել
չեն տիրապետում	4.3	0.0	7.1	0.0	0.0	0.0
միջին	28.3	0.0	35.7	17.9	0.0	28.6
լավ	50.0	66.7	35.7	57.1	100.0	42.9
գերազանց	17.4	33.3	21.4	25.0	0.0	28.6
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Հետազոտության արդյունքներով՝ իրավիճակը այլ է անգլերենի իմացության և, դրանով նաև պայմանավորված, երկրի ընտրության նախապատվության հարցում: Ի տարբերություն Ռուսաստանի և ԱՊՀ երկրներ տեղափոխվողների, որոնց համապատասխանաբար 47,8% և 33%-ը չի տիրապետում անգլերենին, Եվրոպական երկրներ և ԱՄՆ ու Կանադա մտադրություն ունեցողների շրջանում այդ ցուցանիշը ավելի փոքր է՝ 21,4% և 17,9% (աղ. 17):

Աղյուսակ 17.
Անգլերեն լեզվի տիրապետողների թիվը՝ ըստ երկրների (%)

անգլերենի ինացություն	որ երկիր կտեղափոխվեք					
	Ռու- սաս- տան	ԱՊՀ երկրներ	Եվրո- պական երկրներ	ԱՄՆ և Կանա- դա	այլ երկրներ	դժվա- րանում են պա- տաս- խանել
չեն տիրապետում	47.8	33.3	21.4	17.9	0.0	14.3
վատ	15.2	0.0	21.4	10.7	100.0	28.6
միջին	23.9	66.7	28.6	39.3	0.0	28.6
լավ	8.7	0.0	28.6	25.0	0.0	14.3
գերազանց	4.3	0.0	0.0	7.1	0.0	14.3
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Եզրակացություն

Հետազոտությունը հնարավորություն տվեց կատարելու այն եզրակացությունը, որ 2023 թ. և դրանից հետո Հայաստանից հավանական արտագաղթը պայմանավորված է տնտեսական պատճառով, և այդ հարցում շարունակում են արտագաղթի գործոն մնալ Հայաստանում բավարար կենսամակարդակ ապահովելու համար միջոցներ վաստակելու անհնարինությունը և աշխատանքի բացակայությունը: Հարցման մասնակիցների մի մասը Հայաստանից հեռանալու կարևոր պատճառ է համարել երկրում ստեղծված քաղաքական անկայուն իրավիճակը, պատերազմի վտանգը, զարգացման հեռանկարների բացակայությունը, սոցիալական, բարոյահոգեբանական մթնոլորտը: Հետազոտությունը հնարավորություն տվեց պատասխանելու այն հարցին, թե ինչ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագիր ունեն Հայաստանից հնարավոր մեկնողները, ըստ որի՝ նրանց հիմնական մասը երիտասարդներ են, ակտիվ վերարտադրողական խմբում են, ունեն բարձրագույն կրթություն, ներգրավված են տնտեսության տարբեր ոլորտներում և մեկնելու են ընտանիքով: Այդ գործընթացի իրականացման դեպքում այն իր բացասական ազդեցությունը կարող է թողնել Հայաստանի բնակչության ժողովրդագրական գործընթացների վատթարացման վրա: Միգրանտների առաջիկա հնարավոր արտագաղթի նախընտրելի երկրների շարքում առաջին հերթին Ռուսաստանի Դաշնությունն է, այնուհետև դրան հաջորդում են ԱՄՆ-ն և Կանադան, ապա եվրոպական երկրները: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ այդ երկրների ընտրությունը առաջին հերթին պայմանավորված է այնտեղ ձևավորված էթնիկ ցանցի՝ ազգակիցների, բարեկամների, ընկերների առկայությամբ, որոնք աջակցում են Հայաստանից նրանց տեղափոխման ծախսերի կրճատման, արտերկրում մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսների տրամադրման, անվտանգային խնդիրների, աղապտացիայի և այլ հարցերում: Այս առումով վերանայման և համակողմանի

քննարկման կարիք ունի Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ոլորտում սփյուռքի դերի խնդիրը, որտեղ միշտ շեշտադրվում են նրա ունեցած տնտեսական և քաղաքական ներդրումները: Մինչդեռ սփյուռքի գոյությունը միգրացիոն ցանցի միջոցով հնարավորություններ է ստեղծում ծագման երկրներից նոր արտագաղթի խթանմանը, որը մնում է դեռևս քիչ ուսումնասիրված թեմա:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵԳԱՆՅԱՆ 2020

Եգանյան Գ.Կ., Միգրացիոն իրավիճակը և բնակչության տեղաշարժերի կառավարման ռազմավարությունները ՀՀ-ում // Բանբեր Երևանի համալսարանի (տնտեսագիտություն) գիտական հանդես, 2020, N 3 (33), 52-66:

BOURDIEU 1985

Bourdieu P., The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. G. Richardson, New York: Greenwood Press, 1985, 241-258.

EVERETT 1966

Everett S. Lee A., Theory of Migration // Demography, Vol. 3, No. 1, 1966, 47-57.

FAWCETT 1989

Fawcett, J.T., Networks, linkages, and migration systems // International migration review, 1989, 23 (3), 671-680.

MASSEY et al. 1993

Massey D., Joaquin Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Edward T., Theories of International Migration: A Review and Appraisal // Population and Development Review, 1993, vol. 19, No. 3, 431-466.

PORTES 1998

Portes A., Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology, 1998, 24 (1), 1-24.

SMITH 1986

Smith A.D., The Ethnic Origins of Nations. Oxford, 1986, 32 p.:

Mihran V. Galstyan

Dr. Habil., Associate professor

TO STAY OR TO LEAVE? EXPLORING THE SOCIO-CULTURAL ISSUE OF POTENTIAL EMIGRATION FROM ARMENIA

Keywords: Emigration, socio-cultural reasons, gender, age, education, satisfaction.

The issue of emigration from Armenia, in terms of its causes, security implications, economic aspects, and demographic consequences, stands as a thoroughly examined subject in academic literature. Both Armenian and Western scholars primarily examine this issue through the lens of economic factors encompassing “retaining”, “push” and “pull” factors within sending and receiving countries.

This article delves into the discourse surrounding the socio-cultural factors that underlie emigration. By doing so, it aims to reevaluate and potentially reshape existing paradigms. Recognizing the importance of understanding socio-cultural and psychological triggers behind emigration for identification and prediction, this article draws upon cultural theories on migration from Western sociology. Within this context, we emphasize the concept of

cumulative causality, which posits that each instance of migration increases the likelihood of attracting new migrants and cultivating migration traditions within communities. We also explore social network theories. Drawing upon research findings, we analyze the viewpoints of survey participants concerning their satisfaction with legal, security, self-realization, educational, and social institutions within Armenia, as well as their aspirations for the future. These factors play a pivotal role in shaping the reasons for potential future emigration. To address the question, "Are you currently considering relocating abroad for residential purposes?" we categorize the responses of those interested in leaving Armenia based on gender, age, education, language proficiency, financial well-being, family status, social networks, preferred destination countries, intent to emigrate with family or alone, anticipated departure dates, and current place of residence (urban or rural). This analysis facilitates the identification of potential migrants and specific groups within Armenia's population harboring aspirations to emigrate.

The article is based on the data collected in 2021 through surveys conducted among 639 households in 20 urban and 37 rural settlements across all regions of Armenia, which provided information on 1,259 migrants settled abroad. Additionally, 29 experts were consulted. To provide updated context, in 2023, 13 in-depth interviews were conducted.

Мигран Вардгесович Галстян

д.и.н., доцент

ОСТАТЬСЯ ИЛИ УЕХАТЬ? О СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ПРОБЛЕМЕ ВОЗМОЖНОЙ НОВОЙ ЭМИГРАЦИИ ИЗ АРМЕНИИ

Ключевые слова: эмиграция, социокультурные причины, пол, возраст, образование, удовлетворенность.

Проблема эмиграции из Армении, ее причин, экономического, демографического воздействия и безопасности - одна из достаточно изученных тем в научной литературе. Иармянские, и зарубежные ученые исследуют эту проблему в основном в рамках теории "удержания", "отталкивания" и "притяжения" экономических факторов, существующих в отправляющих и принимающих странах. В данной статье основной акцент посвящен социокультурной проблеме, вызывающей эмиграцию. Работа даст возможность пересмотреть и изменить существующие ранее подходы, поскольку для выявления и дальнейшего прогнозирования новой миграции важное место в ней отведено анализу социокультурных и психологических факторов, вызывающих это явление, при этом с учетом культурных теорий западной социологии о происхождении миграции.

Особую важность приобретает проблема кумулятивной причинно-следственной связи, поскольку каждый случай миграции увеличивает вероятность привлечения новых мигрантов и формирования традиций миграции в общине и социальных сетях. В рамках этих подходов на основе результатов исследования среди причин новой возможной миграции проанализированы позиции участников опроса относительно удовлетворенности правовыми, образовательными, социальными институтами, институтами безопасности и самореализации, созданными в Армении, и отношение к будущему.

На вопрос "Собираетесь ли вы в настоящее время выехать за границу на жительство?" ответы желающих покинуть Армению сгруппированы по полу, возрасту, образованию, семейному положению, уровню владения языком, материальной удовлетворен-

ности, социальным сетям, желанию покинуть страну с семьей или в одиночку, по предпочитаемым странам, предполагаемым датам отъезда, типу проживания (город, село). Этот анализ дает возможность выявить потенциальных мигрантов и потенциальные группы желающих покинуть Армению.

Статья основана на этносоциологических опросах, проведенных среди 639 домохозяйств в 20 городских и 37 сельских населенных пунктах всех регионов Армении в 2021 году, в результате которых были получены данные о 1259 мигрантах, обосновавшихся за рубежом, и материалах 29 экспертных опросов. Для получения сравнительных материалов в 2023 г. было проведено 13 углубленных интервью.

Ներկայացվել է՝
գրախոսվել է՝
ընդունվել է տպագրության՝